

<https://doi.org/10.21301/eap.v15i3.7>

Rajna Šošić Klindžić*

*Odsjek za arheologiju
Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
rajnaso@gmail.com*

Hrvoje Kalafatić

*Institut za arheologiju, Zagreb
hkalafatic@gmail.com*

Marija Mihaljević

*Gradski muzej Nova Gradiška
marija.mihaljevic111@gmail.com*

Zapisano u kamenu, izliveno u bronci: trajnost arheološke interpretacije prapovijesnih ostava u Posavini

Apstrakt: Predmeti koji su zakopani u zemlji kao grupa istih ili sličnih predmeta, a pogotovo ako se nalaze u recipijentu poput posude i kovčega privlače pažnju ljudi već stotinama godina, a vjerojatno i više. Najviše pažnje i javnosti i stručnjaka privlače ostave dragocjenih metala, nakita, oružja i pogotovo novaca. U kontekstu arheoloških istraživanja i interpretacije istaknuto mjesto imaju i ostave običnih, svakodnevnih predmeta poput sirovina, prerađenih ili pripremljenih sirovina i oruđa. Svojim oblikom i kontekstom bliske su ostavama dragocjenih predmeta i kao takve su istraživačima draže, intrigantnije, te kroz njih smatraju da će odgonetnuti neka od stalnih pitanja o ponašanju, pogotovo simboličkom ponašanju ljudi u prapovijesti. Pripisivanje simboličkog značenja nakupinama predmeta prati arheološku interpretaciju od formiranja profesionalne arheologije pa do danas. U ovom radu donosimo pregled interpretacija ostava od kamena i bronce s posebnim osvrtom na primjere s područja Posavine iz kasnog neolitika i kasnog brončanog doba. Posebnost nalaza u očima arheologa diktira arheološku interpretaciju ne samo toga nalaza, nego i čitavoga konteksta pa i šire.

Ključne riječi: ostava, pohrana, arheološki zapis, arheološka interpretacija, sopotska kultura, kasno brončano doba

* Autor za korespondenciju.

Mramor kamen i željezo
Lako može biti slomljeno
Sve a sve baš prolazi
Mi smo vjerni našoj ljubavi

Crveni koralji

Uvod

Tema ovog rada su interpretacije ostava pronađenih na području Posavine u kasnom neolitiku i kasnom brončanom dobu. Kroz opis nalaza i njihovih interpretacija želimo ukazati na standardne arheološke prakse koje počinju još tijekom iskopavanja i koje onda određuju ne samo interpretaciju skupine predmeta nego i čitavog stratigrafskog konteksta, lokaliteta, kronologije i, naposljetku, sveobuhvatne percepcije nekog razdoblja u prošlosti. Predmeti pronađeni kao skupina ili u posudi sjaje jače i drugačije od ostalih nalaza. Nerijetko su upravo oni onaj temelj oko kojega se gradi slika čitavog razdoblja ili društvenih odnosa. Isto tako ostave iz jednog razdoblja postaju arhetip za interpretacije ostava pronađenih u drugim razdobljima, kako je to riječ i u ovom slučaju. Temelj toga nalazi se u arheologijama kasnog 19. i ranog 20. stoljeća, ali i u trajnoj ljudskoj fascinaciji pričama o zakopanom blagu, blještavilu misteriozne prošlosti i avanture.

Ostave

Naziv ostava odnosi se na skup predmeta koji je namjerno zakopan ili spremljen zajedno (Lichardus-Itten 1991, 753). Prema H. Geißlingeru (1984) to su heterogeni skupovi nalaza koji se mogu definirati samo negacijom, odnosno isključivanjem drugih konteksta kao što su grob ili naseobinska struktura. Za predmete pohranjene zajedno u arheološkom kontekstu postoji više izraza i u hrvatskom (ostava, spremište) i u engleskom jeziku (*depot, hoard, cache*) od kojih svaki indirektno upućuje i na možebitne razloge njihovog nastanka. U hrvatskom jeziku ostava ima simboličko značenje, a isto tako ima značenje spremišta. U današnjem se jeziku izraz ostava, osim u arheološkom kontekstu koristi za opis spremišta, ali u tumačenju pojava iz prošlosti koristi se u različitim kontekstima, zapravo u značenju sva tri engleska pojma – *depot, hoard, cache*.

Ostave metala, pogotovo dragocjenih metala i pogotovo ostave oružja bile su u fokusu zainteresiranih za predmete iz prošlosti još od doba kada arheologija kao disciplina nije niti postojala. Ostava ne nudi samo bogate nalaze s kojima se može razmetati, ostava nudi i priču o misteriji, opasnosti, ratu, bijegu, zlikovcima, kletvi, izvanrednim situacijama koje uvijek privlače pažnju ljudi i koje su

dio općeg kulturnog naslijeđa te popularne kulture (većina ljudi se sjeća potraga za blagom u filmovima i knjigama poput *Toma Sawyera*, *Otoka s blagom*, *Gooniesa*, *Blaga kralja Solomona*, da samo napomenemo nekoliko). Odnos čovjeka prema ideji zakopanog blaga ocrtava nam Mark Twain:

„U životu svakog normalno razvijenog dječaka javlja se pomamna želja da nekamo ode i da traži skriveno blago. Takva želja jednog dana spopade i Toma. On krene da potraži Joea Harpera, ali ga nije našao. Zatim ode do Bena Rogersa; on je pak bio na ribarenju. Onda nabasa na Hucka Finna Crvenu Ruku. Huck bi mu baš odgovarao. Tom ga odvede na tajno mjesto i povjerljivo mu otkrije svoj naum. Huck pristane. Huck je uvijek volio sudjelovati u nekom pothvatu koji je pružao zabavu, a nije tražio nikakva novca, budući da je imao upravo obilje takva vremena koje nije novac. – Gdje ćemo kopati? – upita Huck. – Svejedno gdje kopamo. – Pa zar je blago svuda uokolo skriveno? – Naravno da nije. Sakriveno je na mnogo posebnih mjesta, Huck. Katkad na otocima, katkad u trulim škrinjama ispod granja nekog starog suhog drveta, pa zatim na mjestima gdje pada sjena upravo o ponoći. No, najčešće se skriva ispod poda u pustim začaranim kućama. – A tko ga skriva? – Tko?! Razbojnici, naravno. Ne misliš valjda da blago skrivaju nastavnici, ravnatelji Nedjeljne škole. – Ne znam. Da je moje, ja ga ne bi skrivao. Potrošio bih ga i dobro se zabavio. – To bih i ja učinio. No razbojnici tako ne rade. Oni ga uvijek sakriju i ostave. – I ne dolaze više po njega? – Ne! Doduše namjeravaju doći, ali obično zaborave mjesto i oznake, ili pak umru. Kako god bilo, blago leži dugo vremena zakopano pa zahrđa. Nakon izvjesnog vremena netko nađe žutu ceduljicu na kojoj piše kako se nađu oznake. Obično treba tjedan dana odgonetati različite znakove i hijeroglife....“ (Twain 1876, prijevod I. Zalara 2000).

Tu su svi elementi: normalan i prirodan interes, misterioznost, tajna, razbojnici, tajnoviti znakovi, materijalna vrijednost.

Prvi profesionalni arheolozi su također oformili metodologiju struke koja je bila usmjerena ka *otkrivanju tajni prošlosti*, te su zadovoljavali što svoju, što znatiželju javnosti i ponekad i svojih financijera. Tako ostave od samih početaka znanstvenog bavljenja arheologijom privlače pažnju istraživača, zaljubljenika u starine, javnosti. Dragocjenosti u posudi gotovo su arhetip vrijednog arheološkog nalaza. Gotovo svaki arheolog je pri susretu s ljudima druge struke doživio pitanje „Jeste li našli čup sa zlatom?“ Jedan od prvih objavljenih nalaza ostave na našem području je ostava iz Brekinjske, između Pakraca i Lipika (Brunšmid 1902). U Brekinjskoj kod Pakraca pronađeno je 50-ak bakrenih sjekira u posudi (točan broj se ne zna jer je dio nalaza raznijelo lokalno stanovništvo), a Brunšmid interpretira taj nalaz kao spremište majstora ljevača i pretpostavlja postojanje ljevaonice u neposrednoj blizini, bez implikacija o možebitnoj simboličkoj vrijednosti (Brunšmid 1902, 38). Donosimo Brunšmidovu priču o pronalasku u kojoj možemo prepoznati razne elemente odnosa stručnjaka i amatera prema predmetima zakopanima u zemlju, koji su pak od materijala koji ima i svoju tržišnu, svakom poznatu, materijalnu vrijednost:

„Prvi od spomenutih skupnih nahodaja bakrenoga oruđa učinio se kod Brekinjske (opć. Gaj, kotar Pakrac). Kada je tamošnji seljak Antun Vrh 7. listopada 1872. orao svoju oranicu na Graovištu, koje leži zapadno od sela, zape oko 9 sati u jutro s plugom za veliku zemljanu posudu, u kojoj je bilo 45—50 komada bakrenih sjekira. Brzo se tu sakupi do 20 seljaka, što su naokolo orali, pa *što ne učiniše plug i lemeš, učini objesna ruka neupućena čovjeka, tako da je posuda za čas bila razlupana na male komade*.¹ Prekopavajući tom prilikom blizini nalazišta žutulju zemlju na dvije stope dubljine, nisu mogli ništa vise da nađu, a nije bolje sreće bio ni gajski kapelan Petar Pazman, koji je nekoliko dana kasnije prema uputi kopao u blizini mjesta, gdje se je posuda sa sjekirama našla. Jedino je mogao da sakupi nešto crepovlja od posude, koje je zajedno sa dvije od seljaka dobivene sjekire predao vlastelinu daruvarskomu grofu I. Jankoviću, da se otpreme narodnome muzeju u Zagreb. O svojem istraživanju kasnije je kapelan Pazman dva puta pisao muzejskome ravnateljstvu, priloživ drugom dopisu izvrsnu skicu bliže i daljnje okolice nalazišta od umirovljenoga majora N. Czarrena. Prvu vijest o tom zanimivom našašću kod Brekinjske, zajedno sa jednom od nađenih sjekira pošalje muzejskom ravnateljstvu Stjepan Vocinić, savjetnik kod hrvatskoga trgovačkoga popociteljstva u Budimpešti, koji je tada u Pakracu bio. Muzejsko je ravnateljstvo odmah obavijestilo i Voćinića i grofa Jankovića o važnosti nahodaja, koje je bilo prvo iz bakrenoga doba, što se kod nas našlo i zamolilo, da se sve, što se je našlo, pokupi i u muzej pošalje. Premda je bilo prošlo tekar 16 dana, od kako su sjekire izorane, bilo je već prekasno, jer su one, kako je Vocinić 23. listopada brzojavno javljao, bile otpremljene u samoborski majdan, da budu kao stari bakar pretopljene. Na brzojavnu molbu muzejskoga ravnateljstva pobrine se međutim vlasnik toga majdana g. Reisner, te spasi, što se je još spasiti dalo i pokloni narodnome muzeju, gdje se sada nalazi 29 cijelih sjekira (inv. br. 2717—45), jedan iza našašća odsječeni ulomak sa ušicom (inv. br. 2746) i velik komad bakrena materijala nepravilna oblika (inv. br. 2747), što se je rabio za saljevanje tih sjekira, dakle od prilike dvije trećine svega, što se je našlo. Znatan dio toga našašća došao je još prije u razne ruke i otišao izvan zemlje, a da se za više komada sada više ni ne zna, kamo su se djele. *Jednu je sjekiru ravnatelj pakračke bolnice Dr. Gregorić darovao ljubljanskome muzeju, druga je otpremljena u Gradac, dva komada dospješe kao dar kupališnoga lječnika Dra. H. Kerna u mađarski narodni muzej u Budimpešti, a jedna dapače u zbirku antropološkoga društva u Parizu*.²

Činjenica, da se na jednom mjestu našlo pedesetak nerabljenih bakrenih sjekira na okupu, a uz nje još i više komada sljevena bakrena materijala, svakako je dostatna, a da se smije ustvrditi, da je tamo negdje u neposrednoj blizini bila i ljevaonica, u kojoj su one saljevene bile. Što se nisu našli nikakovi kalupi ili druge sprave za ljevanje, ne može te tvrdnje da obori, jer je vjerojatno, da vlasnik ljevaonice svojih kalupa, ako su u opće i bili od pečene zemlje, nije brižno čuvao i spremao, pošto si ih je od ilovače ili pijeska po modelu, u koju je svrhu mogla svaka sjekira da služi, lako mogao napraviti. Takovih kalupa nije se u ostalom našlo ni na drugim mjestima, gdje su, sudeći po nađenim zemljanim posudama za topljenje bakra i zemljanim žlicama za vađenje

¹ Naglasili autori.

² Naglasili autori.

rastopljene kovine, bezuvjetno ljevaonice postojale, kao n. pr. u Mondseeu u Gornjoj Austriji.

U priču su uključeni i *objesni seljaci*, i veleposjednik, i svećenik, i grof i drugi uglednici. Spominje se također i raspačavanje blaga u druge zemlje od strane onih koji su se možda o njemu trebali brinuti u *okvirima domovine*. Predmeti iz ostave kako vidimo u ovom primjeru bili su dio i prakse izmjene darova između imućnijih slojeva stanovništva. S druge strane, postoji i dio koji će u tome vidjeti isključivo ekonomsku vrijednost, kao sirovinu za preto-piti. Ali neovisno o motivu interesa, upravo je interes ono što čini poveznicu između svih tih aktera. Pronađeni predmeti često se razdvajaju i kreiraju nove biografije koje onda svjedoče o političkim i društvenim prilikama. Ostave samom svojom pojavom potiču na prvi zaključak da je riječ o posebnim, ne-uobičajenim, nesvakidašnjim i posebno vrijednim predmetima koji su ljudi imali potrebu pohraniti. Pri tome, iako proučavamo prošlost iz naše, suvremene perspektive, često zaboravljamo da se i predmeti bez neke posebne ili simboličke vrijednosti također pohranjuju kao zaliha. Kao arheološki nalaz, ali i kao imovina nekog čovjeka ili zajednice u prošlosti, svaka je ostava posebno vrijedna, bez obzira na njeno simboličko ili ekonomsko značenje. U nekim od ostava su možda sadržana i oba značenja. Interpretacija razloga pohrane uvelike je određena razdobljem u kojem živimo, ali i trendovima u arheologiji te opredjeljenjem istraživača u trenutku kada se pojedini nalaz ostave objavljuje. Osim simbolike i atraktivnosti, ostave su posebno arheolozima značajne jer se smatra da predstavljaju pouzdanu „zatvorenu cjelinu“ na temelju kojih se mogu bolje i pouzdanije datirati predmeti, slojevi, pa i čitavi lokaliteti. Zatvorena cjelina važan je dio arheološke metodologije još od Thomsena koji je na tako determiniranim cjelinama bazirao troperiodni sustav (Gräslund 1981). Zatvorenost cjeline postaje arheološka svetinja i tip otkrića koje svakom istraživaču omogućuje da precizno i pouzdano datira svoje pronalaskе. Tako nalaz ostave ima višestruku vrijednost za istraživača.

Zanimljivo je da Brunšmid nikakve implikacije o mogućem simboličkom značenju ostave u Brekinjskoj ne donosi, dapače smatra da su majstoru kalupi bili nevažni za pohranu jer su se brzo i lako mogli izraditi. Slično isključivo praktično razmatranje aktivnosti ljevača bakra donosi i A. Durman (1984) za kojega potom u kasnijim radovima oni gdje predstavljaju korijen gotovo svih mitova, pa tako i onih o Veneri i Marsu što je osim u publikacijama oživotvoreno i u visokobudžetnom filmu *Venera i Mars* koji će uskoro imati svečanu premijeru (Durman 2000, 2006). Predmeti iz ostave u Brekinjskoj i dalje su jedan od ključnih dijelova stalnog postava Arheološkog muzeja u Zagrebu. Iz razdoblja eneolitika s područja Hrvatske poznate su i ostave predmeta izrađene

od dragocjenog materijala – zlata i srebra. Ostava Tenja-Orlovnjak također ima svoju priču i biografiju kako cjeline, tako i pojedinačnih predmeta. Datira se u lasinjsku kulturu (Makkay 1985), iako su objavljene i interpretacije po kojima nalaz pripada retz-gayarskoj kulturi (Marković 1994, 57). Ostava je iz Čepina, čuva se u Mađarskoj pod oznakom nalazišta Tenja Orlovnjak. Pronađena je između 1861. i 1865. godine. U literaturi se spominjao nalaz iz Čepina, ali je ustanovljeno da je riječ o istom nalazu (Glogović 2003). Također je razdvojena i našla svoje mjesto u različitim europskim gradovima i zbirkama. Ostava zlata u Oroliku pronađena u kasnolatenskom kontekstu smatra se da je izvorno pripadala vinkovačkoj kulturi ranog brončanog doba (Glogović 2003). Pojava metala na ovim prostorima krajem eneolitika i početkom brončanog doba dokumentirana je i kroz nalaz par srebrnih sjekira iz Starih Jankovaca (Balen and Mihelić 2003). Osim dragocjenih metala, poznate su i ostave nakita i predmeta korištenih u izradi nakita poput ostave predmeta od morskih školjki sa sopotskog lokaliteta Čepin Ovčara (Tripković et al. 2016). Takvi nalazi skupnih predmeta pa još od dragocjenih materijala privlače pažnju svih i stvaraju poveznicu i interes za druge skupne predmete.

Tipovi i razlozi pohrane

Kako bismo mogli razumjeti što su ljudi i što su bili moramo pokušati razumjeti što se dešavalo između ljudi i stvari. Čovjek je u stalnom međuodnosu sa stvarima koje napravi i koristi. Iako naizgled banalne, upravo te stvari u velikoj mjeri utječu na oblikovanje čovjeka i sam čovjek je odraz tih stvari s kojima je u međuodnosu. Objekti koje je oblikovao čovjek isto tako oblikuju i čovjeka (Csikszentmihalyi and Halton 1981, 1). Iako aktivnosti koje uključuju interakciju s okolinom i opetovano korištenje stvari, nužno uključuju pohranu, pohrana se često dovodi u vezu sa sedentarnim načinom života, „kompleksnom socijalnom organizacijom“ i sl. Prilikom definiranja rane tehnologije, upravo je pohrana i spremanje sirovina i oruđa za kasniju upotrebu jedan od ključnih kriterija (Davidson 2010). Pohrana se može definirati i kao posrednikom između aktivnosti proizvodnje i aktivnosti potrošnje (Tripković 2011, 159)

Među bezbrojnim načinima razmišljanja o arheološkim ostavama, dva su dominantna. Jedan je o njihovoj funkciji, a drugi o kontekstu u kojem su zakopani, ali do zabune i pogreške u interpretaciji dolazi ako se interpretacija funkcije pomiješa s interpretacijom konteksta nalaza. Kontekst u kojem je neki predmet egzistirao može biti bitno drugačiji od konteksta u kojem je zakopan. Upravo je taj kontekst jedini opipljiv kontekst kojim barata arheolog, jer ga je kao takvog pronašao. Okolnost nalaza prema Bradley (2004,

355) je nužna posljedica funkcije predmeta, međutim to nije pravilo u svim situacijama. U interpretaciji se miješaju posebnosti okolnosti nalaza sa posebnosti samog konteksta koji je ta skupina predmeta imala u svom primarnom okruženju. Postoji mnogo razloga zbog kojeg se predmeti zakopavaju, a neki od nalaza možda nisu inicijalno niti bili zakopani nego su kao takvi pronađeni zbog postdepozicijskih procesa.

U arheološkoj interpretaciji ostave se pokušavaju tipološki razvrstati, a pritom i proniknuti u njihovo stvarno značenje i svrhu. Razlozi su za stvaranje ostava raznoliki, a ponekad nam otkrivaju zbivanja u vrijeme, odnosno u trenutku nastanka ostave. Ovdje navodimo neke od najčešćih razloga za pohranjivanje predmeta, odnosno razloga zbog kojih je određena skupina predmeta „prekinula svoj životni vijek“ i ponovno svijetlo dana ugledala kao arheološki nalaz:

1. skrivanje dragocjenosti od neprijatelja u opasnosti ili spremanje dragocjenosti zbog bijega kako bi se nakon prestanka opasnosti vratili po svoju imovinu
2. trenutak pripreme materijala za transport; do transporta ne dolazi zbog niza okolnosti
3. trenutak donošenja materijala; materijal se ne koristi zbog niza okolnosti
4. smrt vlasnika ostave ili majstora koji je držao svoje predmete na sigurnom i nitko drugi nije znao lokaciju ostave
5. obiteljsko blago; dragocjenosti u posjedu jedne obitelji; zalag za budućnost
6. ratni plijen
7. spremište, zaliha domaćinstva ili zajednice
8. ukopavanje predmeta kako bi se domesticirali
9. zavjetna ostava, zahvala

Na temelju bakrenodobnih ostava s predmetima od bakra M. Lichardus-Itten (Lichardus-Itten, 1991, 755–756) definirala je 8 različitih tipova ostava, a u te tipove mogu se uklopiti i ostave kamenog materijala. Njen glavni kriterij bila je vrsta materijala i predmeta koji se nalaze u ostavi, što je kritizirao J. Chapman koji predlaže manje strogu podjelu (Chapman 2005, 114). Prvu skupinu, nazvanu skupina A čine različiti alati kao što su sjekire, čekići, šila, dlijeta, nakovnji, zajedno s komadima bakrene sirovine ali i također gotovih proizvoda. Toj grupi pripadaju ostave poput Surčina ili Split Gripe. Od ostava kamenog materijala, u tu skupinu svrstava ostavu Nyírlugos (Lichardus-Itten 1991, 755–756). Grupa B su ostave sličnih komada oruđa ili oružja, nekorištenih ili neoštećenih. Grupa C su ostave različitog intaktnog oruđa ili oružja. Grupi D pripadaju ostave različitog nakita. Grupa F su ostave različitih predmeta (sjekira, nakita...) od različitog materijala (bakar, kamen...). U grupu G svrstane su ostave nakita, ali načinjenog od različitih materijala, dok grupu H čine ostave u kojoj su zajedno alati i kulturni predmeti (Lichardus-Itten 1991, 755–756).

Ostave nastaju i u stresnim situacijama, kada je razlog potreba za sklanjanjem, u slučajevima opasnosti, poput ratnih sukoba, potrebe za rješavanjem tereta u slučajevima bijega, kao npr. od požara u naselju, kada se kao bitan moment javlja i potreba za očuvanjem dragocjenosti ili „obiteljskog blaga“ od propadanja ili uništenja. Ostave nastale u takvim okolnostima često se nalaze izvan naselja, na mjestima koja su u vremenu njihovog nastanka, djelovala vlasniku kao sigurna, a opet pamtljiva i dostupna kako bi se po njih mogao vratiti nakon što opasnost prođe. Naravno, u slučaju ostava koje se obrađuju, to nije bio slučaj. Zbog nemogućnosti povratka po svoje dragocjenosti, prođu stoljeća, pa i tisućljeća prije nego se ne nađe ponovno na svjetlu dana. Ljudi ne skrivaju vrijedne predmete samo u slučaju velike opasnosti, ljudi vrijedne predmete pohranjuju i u okolnostima mirnog svakodnevnog života i kako bi ih sklonili od ljudi iz svoje blizine, ili lopova da ih ne bi izložili riziku krađe i gubitka. Isto tako važne predmete spremamo na sigurno mjesto kako ih ne bismo zametnuli. Opće je poznat koncept „obiteljskog srebra“ koje se čuva i generacijama i koje se (ako ikada) vadi i koristi samo u posebnim prilikama.

Predmeti se mogu pohraniti ili „skladištiti“ sa ili bez recipijenta. Ostave se pojavljuju u obliku nakupina sličnih predmeta na istome mjestu, posloženi na zemlju, u recipijentu od organskog materijala te kao predmeti pohranjeni u posudi. Najranija spremišta iz donjeg paleolitika bile su jednostavno poslagani predmeti na zemlju, možda pokriveni granjem. Predmeti se mogu i zakopati u zemlju, bez pokrova, zamotani u kožu, u pletenoj košari, pokriveni granjem. Za neke je nalaze teško utvrditi jesu li se nalazili u recipijentu od organskog materijala, jer su isti podložni propadanju, i ponekad je nemoguće utvrditi njihovu možebitnu prisutnost. S pojavom keramičkih posuda, zbog njihovog prikladnog oblika, one postaju recipijenti za pohranu namirnica različitih vrsta, uglavnom hrane i pića. U posude se pohranjuju i sirovine te različiti utilitarni ili neutilitarni predmeti, poput oruđa i nakita.

Ostave vidimo kao posebne predmete i posebna mjesta, ne samo kao nakupinu dragocjenosti, već i kao evidenciju i materijalizaciju različitih društvenih praksi. Tako smatramo da ostave mogu predstavljati (ili predstavljaju) krajnju transformaciju materijala – iz sirovog u nešto, iz prirodnog u „kulturno“, iz ničijeg u nečije (Chapman 2005, 121). Jezgre su rezultat i fragmentacije i konzumacije (proizvodi nastali od jezgre) i kao takve su dio strukture socijalne tehnologije kroz akumulaciju i diversifikaciju. Jezgre mogu također poslužiti kao primjer materijalne metafore preko koje majstor dokazuje i pokazuje svoje razumijevanje i umijeće (Gamble 2007, 180–181). J. Chapman vidi fragmentaciju i akumulaciju kao fundamentalno važne komponente ljudskog ponašanja još od vremena početaka dijeljenja hrane i proizvodnje kamenih alatki. Dijeljenje mesa komadanjem sa životinje i distribuiranje kamenih alatki odlomljenih s komada sirovine čine odnos dio-cjelina koji može služiti kao metafora za socijalne

odnose. Dijeljenje predmeta koji je za grupu proizveo jedan pojedinac i kombinacija elemenata proizvedenih od strane više osoba za konzumaciju od strane jednog pojedinca po Chapmanu su temeljni oblici društvenih odnosa koji se temelje na interakciji čovjek-objekt. Očekuje se da su ti oblici društvenih odnosa prethodili drugim aspektima okupljanja i akumulacije, djelujući kao analogije za takav kasniji razvoj (Chapman 2000, 222).

Poput i obrade metala, istraživači smatraju da obrada kamena nikada nije posve „puka svakodnevna aktivnost“. Transformacija, odnosno pretvaranje sirovine u alat uvijek u sebi nosi posebno značenje (Bradley 2005, 150). Ukapanje materijala koji potječe izvan naselja (a to je i sirovina za kameno oruđe) u jamu može značiti domestikaciju istog, odnosno izjednačavanje tog materijala s ostalim stvarima u naselju (Chapman 2000, 64). To možemo promatrati kao svojevrsnu inicijaciju u zajednicu predmeta koji će u tom naselju boraviti duže vrijeme. Iako se takve interpretacije odnose uglavnom na metalne predmete, kamen prolazi sličnu transformaciju kao i metal pa se možda može i kontekst ovog nalaza sagledati na taj način.

Ako promatramo ostave kao dio društvenih praksi, onda je vrlo važno pitanje i vlasništva nad predmetima. Ostave tako mogu biti u posjedu pojedinca, obitelji, cijele zajednice. U nekom širem kontekstu mogu se i dijeliti na trgovinske i simboličke.

Osim razloga nastanka, ostave se mogu podijeliti i prema kriteriju tipa predmeta koji se u njima nalazi. Pohraniti se može sirovina (za alat, nakit, boje), hrana, boje, nakit, alat. Prema prostornoj distribuciji, ostave mogu biti dio kuće, dio okućnice, dio naselja ili potpuno „izolirane“ izvan granica naselja.

Uzevši u obzir sve te faktore, jasno je da je teško odvojiti simboličku od utilitarne vrijednosti. No, to nije slučaj samo s ostavama, već zapravo svaki potencijalni predmet u sebi nosi potencijal za simboličku ulogu koju on dobiva za pojedinca ili grupu.

Neke ostave nisu to postale samo da bi zaštitile predmete, dakle nisu postale ostave tek u vrijeme „zatrpanja“ nego su bile ostava cijelo vrijeme, i nije im bila namjera biti ukopane u zemlju, nego su se tamo našle zbog razloga zbog kojih su i ostali predmeti postali zakopani kao što su sedimentacija i postdepozicijski procesi. Arheolozi postavljaju mnoga pitanja o ostavama, poput toga što nam ostava može reći o svom životnom vijeku, a što o kraju. Ali rjeđe se doduše postavi pitanje – što ako je taj nalaz nastao u kontekstu potpuno lišenom bilo kakve namjere od one puke funkcije koju je trebao u tome trenutku ispuniti. Tu uvodimo koncept spremanja svakodnevnih namirnica i stvaranja zaliha. Koncept pohrane u arheološkom zapisu također je tema koja se intenzivno obrađuje. Pitanje pohrane i skladištenja često je razmatrano u okvirima tradicionalnih tumačenja neolitizacije, prelaska na sjedilački način života i, prema tim tumačenjima, posljedične socijalne kompleksnosti. Kao koncept, pohrana hrane i pohrana sirovine te drugih dobara, zauzima slično mjesto u interpre-

tativnim okvirima arheoloških radova. Međuovisnost pohrane i skladištenja i društvenih odnosa česta je tema arheoloških radova, a posebni je poticaj bio rad K. Flanneryja i njegove argumentacije o ulozi skladištenja i skladišnih prostora u dinamici društvene promjene (Flannery 1972). Ulogu skladišnih prostora i skladištenja prehrambenih namirnica na ovim prostorima i njihove pojave kao indikatora stupnja društvene kompleksnosti i moguće hijerarhije opširno je analizirao B. Tripković (Tripković 2011, 2015).

Interpretacija ostava kamena

Ostave kamena javljaju se u 4 glavna oblika. Kao pohrana sirovine, pohrana jezgri, pohrana poluproizvoda i pohrana gotovih proizvoda (oruđa). Ovisno o tehnologiji, konačni proizvod može biti cijepano ili glačano oruđe. Kontekst pojave kamenih predmeta u ostavama je raznolik. Predmeti od cijepanog kamena pojavljuju se sami, zajedno s drugim utilitarnim predmetima, s nakitom, a nisu rijetkost ni ostave glačanih kamenih predmeta koje se također pojavljuju u asocijaciji s predmetima od drugih materijala i druge namjene.

Povijest pohrane kamena

Najranije evidencije o pohrani sirovina i jezgri potječu iz razdoblja paleolitika. Potts (1994) je predložio model pohrane tijekom donjeg paleolitika po kojem se sirovine spremaju na pogodna mjesta u blizini pretpostavljenog lova, odnosno na mjesto gdje će se ulov ili lešina dovući na trančiranje (Potts 1994). Postoje i lokaliteti koji svojim skupom nalaza upućuju na takav nalaz ali ipak nisu, poput Holona koji reflektira odraz nekoliko lovnih epizoda (Chazan and Kolska Horvitz 2006, 444). Hipoteze o pohrani sirovine i oruđa dakle smještaju početak tih aktivnosti na sam početak ovladavanja tehnologijom proizvodnje kamena, već u razdoblje najstarijeg paleolitika, oldovanske industrije. Na kasnoašelejenskom-ranomusterijenskom lokalitetu Mt. Pua u Izraelu pronađena su dva spremišta jezgri i to spremljena u iskorištenom ekstrakcijskom bloku (Barkal and Gopher 2011). U razdoblju gornjeg paleolitika pohrana sirovine se pronalazi nešto češće nego u ranijim razdobljima – neki od primjera – Risovoe I, Ustinovka 3 – pohrana sirovine i poluproizvoda za kasnije zbog vremenskih (ne)prilika u određenim dijelovima godine (Pantukhina 2007, 151). Na lokalitetu Abri Dufaure pronađeno je spremište jezgri i odbojaka (Straus 1987, 64). Takvih je primjera u čitavoj Europi, pa i u Americi, gdje je koncept pohrane jezgri tijekom kasnog pleistocena bio intenzivniji nego na europskom prostoru (Ballenger 1996, Franco et al. 2013, Hukell and Kilby 2014). Tijekom neolitika ostave nisu česte, ali su prisutne tijekom čitavog razdoblja, da bi se u eneolitiku njihov broj povećao, a kulminacija broja ostava dolazi s brončanim dobom, pogotovo kasnim brončanim dobom.

Nalazi ostava predmeta tijekom razdoblja neolitika na prostoru Balkana nisu osobito česti, ali su prisutni tijekom čitavog neolitika i eneolitika. U posljednoj sintentskoj objavi ostava s područja Balkana, prije točno 20 godina, poznato je bilo ukupno preko 70 nalaza koji se mogu okarakterizirati kao ostave (Chapman 2000, 246–247). Mogu se izdvojiti tri konteksta u kojem se pohranjuju „ostave“ – unutar kuće, unutar naselja i izvan kuće (Chapman 2005, 112). Takva podjela na tragu je koncepta *domusa* i *agriosa* koji je razvio I. Hodder (Hodder 1990). O kronološkoj razdiobi preferencije pohrane unutar ili izvan naselja nailazimo na razmimoilaženje kod dva autora. Prema Lichardus-Itten (1991) većina ostava iz neolitika nalazi se u kućama, dok ih se većina u eneolitku nalazi na posebnim mjestima izvan naselja, dok J. Chapman na temelju preko 70 ostava donosi zaključak o podjednako zastupljenosti ostava izvan naselja i u neolitiku i eneolitiku (oko 70 %) (Chapman 2005, 113). Prema istom autoru ostave kamenog materijala češće su prisutne izvan naselja na zapadnom Balkanu (kao izuzetak navodi Enröd i Pločnik), dok se na istočnom Balkanu, ako uopće, pojavljuju unutar naselja (Chapman 2005, 113). Tijekom neolitika prema J. Champanu ostave perli i ringova se pojavljuju gotovo isključivo unutar naselja, dok se ostave sjekira, narukvica i sječiva pojavljuju (gotovo) isključivo izvan naselja (Chapman 2005, 118). U eneolitiku značajno raste broj ostava svih vrsta.

Mjesto pohrane

Da bi se nalaz okarakterizirao kao unutar kuće mora nedvojbeno pripadati unutar strukture, a često se nađe ispod izgorenog ljepa (Chapman 2005, 112). Kontekst unutar naselja pretpostavlja pohranu u jami ili neizgrađenom prostoru, ali jasno izvan struktura kuća. Kontekst izvan naselja može biti raznolik; u neposrednoj blizini naselja, ali i na vrlo udaljenim pozicijama. Iako ima ostava u gusto naseljenim prostorima, uočena je tendencija odabira liminalnog prostora, kao primjerice ostave na otocima Ostrovul Corbului, ostava na litici kod Wiener Neustadta i sl. (Chapman 2005, 112). Ova nam tipologija konteksta omogućuje gradaciju vanjskih i unutarnjih odnosa ostava – odlagač – naselje (Chapman 2005, 112).

Vrste pohranjenih predmeta

Sječiva/odbojci

Na lokalitetu Nea Nikomedeia u objektu dimenzija oko 150 m² pronađena su dva spremišta „neobičnog“ rožnjaka, u svakom po nekoliko stotina sječiva, bez pripadajućih jezgri ili odbojaka zajedno s keramičkim posudama i okruglim keramičkim objektima (Rodden 1964, 114). Za taj objekt postoje dva objašnjenja – jedno da je riječ o kulturnom objektu, svojevršnom hramu, a

drugi da je posrijedi kuća obitelji koja se bavila distribucijom rožnjaka (Halstead 1995, 13). Također je moguće da je posrijedi javni objekt, ali ne kulturne funkcije (Perles 2003, 272). Pohrana dugačkih sječiva interpretira se kao pohrana dragocjenih predmeta za kasniju upotrebu. Osim dimenzija, na posebno značenje koja su mogla imati upućuje i njihova pojava u grobovima (Gurova et al. 2016).

Na lokalitetu Lepenski Vir, u horizontu Lepenski Vir III prema D. Srejoviću, pronađene su čak 4 posude u kojima su bili pohranjeni predmeti. U jednoj posudi, nalazili su se odbojci i sječiva (Srejović 1969, 173). Litički materijal u posudi je od balkanskog rožnjaka (Kaczanowska and Kozłowski 2008, 16). U jednoj su posudi bili privjesci načinjeni na spondylus školjki i paligorskitu (Srejović 1969). U jednoj pak posudi bile su 4 kamene sjekire. Sličan nalaz sjekira u posudi pronađen je u Ribnici kod Kraljeva: kao slučajni nalaz prilikom izgradnje kuće pronađena je posuda starčevačke kulture sa 5 kamenih sjekira (Ljamić – Valović 1986, 147).

Dvije ostave sječiva, na lokalitetu Šarišské Michal'any obje pronađene izvan objekata, smatraju se ostavama majstora (drvodjelaca), odnosno spremištima njihovog alata (Kaczanowska et al. 1993, 99). Na lokalitetu Enrod 39 pronađen je 101 odbojak u posudi koja je bila namjerno slomljena te poklopljena dnom jedne druge posude. Autori smatraju da su predmeti sklonjeni nakon što je kuća napuštena (Kaczanowska and Kozłowski 1981).

Po broju predmeta dvije najveće ostave predmeta od cijepanog kamena potječu također s područja Mađarske, jedna iz naselja Bükki kulture s lokaliteta Bodrogkeresztúr koja je sadržavala preko 700 artefakata od opsidijana te Boldogkőváralja, ostava 567 sječiva u posudi Bükki kulture (Hilderband 1929, Vértes 1965). Potonja je ostava možda odraz pripremljenog materijala za trgovinu sa zajednicama na jugu Mađarske gdje nema sirovina (Chapman 2005, 113). Svi se ovi konteksti smatraju utilitarnim – odnosno spremištima majstora koja su bila pripremljena za trgovinu. Treba napomenuti da su ostave oba materijala pronađene upravo u onom obliku u kojem se taj tip materijala transportirao u smislu predoblika. Međutim, prema Kaczanowska i Kozłowski (2008, 18) ostava sječiva Boldogkőváralja predstavlja također, poput onih iz Šarišské Michal'any, oruđe majstora, a ne spremište sirovine.

U okvirima vinčanske kulture poznato je nekoliko ostava predmeta od cijepanog kamena. S lokaliteta Gomolava Ib potječu dvije ostave perforatora s pratećim artefaktima (sječivima, cijelim i fragmentiranim) koji nemaju tragove upotrebe niti se smatra da su izrađeni u okvirima lokaliteta, već se smatra da su doneseni iz radionice kao zaliha (Bogosavljević Petrović 2015, 217). Kontekst nalaska strelica nije potpuno jasan. Iako je ostava B objavljena kao nalaz u cilindričnom keramičkom recipijentu (Kaczanowska and Kozłowski 1986), J.

Petrović donosi drugačije podatke i navodi da su se strelice nalazile ne unutar, već u blizini keramičkog recipijenta (Bogosavljević Petrović 2015). U Ripnju je nađena ostava strelica u posudi o kojoj se ništa ne zna osim da je sive boje, koničnog oblika s obrubljenom površinom s ostacima mrvljenih školjki. Dio strelica se čuva u Muzeju grada Beograda, a dio je u privatnom posjedu (Bogosavljević Petrović 2015, 457). Ostava jezgara potječe s vinačskog lokaliteta Zbradila-Korbovo i veže se uz proizvodne aktivnosti (Bogosavljević Petrović 2015, 254).

Pohrana jezgri

Cijele jezgre nalaze se vrlo rijetko i to često u ostavi ili ceremonijalnom kontekstu (Biró 1998, 74). Pohrana jezgri, odnosno sirovina, u jami zabilježena na je lokalitetima rane LTK Slavkovce (Kozłowski ed 1997) i Moravany. Oba su lokaliteta relativno blizu izvorištima opsidijana, na udaljenosti ne većoj od 20-ak km (Kaczanowska and Kozłowski 2008, 16). Količinu sirovine nađenu na lokalitetu Slavkovce mogla je donijeti jedna ili dvije osobe (Kaczanowska and Kozłowski 2008, 16). Sirovina se donosila u naselje i tamo proizvodila za potrebe kućanstva (Kaczanowska and Kozłowski 2008, 16). Sve su jezgre i predjezgre (34 komada) od opsidijana, a na 4 su na korteksu vidljivi tragovi boje što znači da su noduli možda služili kao tučak ili da su bili transportirani zajedno s mineralima koji su se koristili za boje (Kaczanowska and Kozłowski 1997, 184). Ova je ostava također sadržavala i brus, kvarcitni oblutak koji je imao funkciju čekića te odbojak od andezita (Kaczanowska and Kozłowski 1997, 184)

Sirovina lokalnog porijekla u najvećem je broju kao pohranjena i na lokalitetu Šarišské Michal'any u Slovačkoj u slojevima Bükk kulture (Kaczanowska et al. 1993, 114). Na tom je lokalitetu vjerojatno svako domaćinstvo bilo autonomna ekonomska jedinica kada je proizvodnja cijepanih kamenih artefakata u pitanju (Kaczanowska et al. 1993, 102,114). Spremišta jezgri od radiolarita je u horizontu Bükk kulture pronađeno ukupno 4, od čega 2 u kući, 1 u jami i 1 u sloju humusa.

Jedna od najpoznatijih ostava kamenih predmeta jest ostava jezgri od opsidijana iz Nyrlugosa u Mađarskoj pronađena 1912. (Hilderband 1928, 40). Ostava se sastoji od 12 jezgri dužine 11 – 19 cm. Prema procjeni Hilerbanda (1928, 41) od svake se jezgre moglo dobiti 30-ak sječiva istih dimenzija, dok novija istraživanja tu brojku podižu do 55 sječiva jednake dužine po jezgri, a i daleko više ako bi se nastavilo s redukcijom (Biró 1998, 74). Sječiva su se odbijala tehnikom pritiska. Točna kulturna atribucija ove ostave nije poznata jer je pronađena van konteksta. Pregled ostava kamena na području današnje Bugarske u kontekstu simbolike donosi Avramova (2008).

Transport

Jedno od važnih pitanja kojima se arheolozi bave jest koliko je sirovine i oruđa trebalo jednoj zajednici za zadovoljavanje osnovnih potreba. Izračun naravno ovisi o nizu faktora, prije svega brojčanom stanju zajednice, tipu staništa, stupnju mobilnosti zajednice, gospodarskim djelatnostima kojima se zajednica bavila, podjela poslova (jesu li za određene radnje bili zaduženi određeni pojedinci ili je svako kućanstvo obavljalo poslove za sebe). Ako se jezgre pribavljaju od neke druge zajednice, tada je vjerojatnija pohrana takovih predmeta, iako i u slučaju da se unutar samog naselja pripremaju jezgre, ukoliko se jezgra ne iscrpi u jednoj seriji odbijanja, što je uobičajen način proizvodnje tijekom neolitika.

Pogotovo su rijetke ostave kamenih jezgri, mnogo se češće pojavljuju ostave već pripremljenih poluproizvoda, u većini slučajeva sječiva. Kamena sirovina u formi poluproizvoda mnogo je prikladnija za transport. Tijekom neolitika te bakrenog doba(?) sječivo je, moglo bi se reći, i uvriježeni oblik u kojem se sirovina, odnosno poluproizvodi transportiraju i distribuiraju. Ostave alatki od glačanog kamena pojavljuju se učestalije od ostava jezgri, pogotovo u ranijem neoliku.

Tijekom prapovijesti postojalo je više načina za pohranu i oblik transporta pojedinih sirovina. Pojedini oblik ovisio je naravno od mnogo faktora – tipa sirovine, težine sirovine, dostupnosti materijala za izradu recipijenta, poznavanja tehnika izrade recipijenta, individualnih preferencija i preferencija zajednice. I pojedine značajke same sirovine, odnosno njena pogodnost i kvaliteta za obradu bili su jedan od važnih faktora, iako on nije bio od važnosti za transport sam već za odabir strategije i utrošenog vremena na put u odnosu na finalni proizvod, mada ovisi i o mogućnosti kontrole prostora. Način na koji se sirovina transportirala do krajnjeg korisnika ovisi o karakteristikama same sirovine. Faktori su bili veličina blokova u kojima se sirovina može naći, iskoristivost po volumenu, lakoća obrade. Za kamene sirovine utvrđeno je da je opsidijan putovao uglavnom u formi jezgri, tercijarni silicijski sedimenti u obliku poluproizvoda, odnosno sječiva (Biró 1998, 76). Ako se kvaliteta materijala uzme kao faktor, možemo pretpostaviti da su u formi jezgre vjerojatno putovali i rožnjaci. Razlozi za takvu polarizaciju su dvojaki. Prvo, limnički kvarciti se javlja u većim blokovima, pogotovo ako nije iz nanosa riječnih, pa se odmah javlja problem transporta. Drugo, mnogo je lakše obrađivati opsidijan, pa i rožnjak i radiolarit nego kvarcite. Za to je potrebna velika praksa i vještina i pretpostavlja se da je samo manji broj ljudi ovladavao potrebnom vještinom. Zbog toga se smatra da je sirovina koju je lakše obraditi putovala u sirovijem obliku od one za čiju obrada treba veća vještina te gdje se mora nositi mnogo veća težina od one koja je iskoristiva.

Prema mjestu korištenja možemo razlikovati dvije vrste ostava kamenih predmeta – kućne i komercijalne. Komercijalnim ostavama pripadale bi one poput Nyírlugos ili Boldogkövóralja, namijenjene daljnjoj distribuciji ili raz-

mjeni. Ostave drugog tipa bile bi kućne ostave, svojevrsno „obiteljsko srebro“ ili jednostavnije, spremište. Pri pokušaju determinacije o kojem se tipu ostave radi, vrlo je važan faktor i vrsta sirovine, odnosno dostupnost iste. Predmeti od sirovine prikupljene u blizini mogu sugerirati karakter spremišta, naravno ako nije riječ o pripremi za transport, ili, kako su posebno arheolozi skloni interpretirati, za trgovinu.

Slavča

Tijekom iskopavanja lokaliteta Slavča u Novoj Gradišci 1999. godine u jami je pronađena gotovo cijela bikonična posuda sopotske kulture koja je u sebi sadržavala 6 kamenih jezgri, a pored posude nalazio se kameni brus. Jama u kojoj je pronađena posuda s jezgrama elipsoidne je osnove, dimenzija 3m x 1,3 m i dubine 0,7 m. Jama je obilovala arheološkim nalazima, prije svega ulomcima keramike. U jami je pronađen i obrađeni jeleni rog (Miculinić and Mihaljević 2003, 75). Temeljni osjećaj istraživača i njegove okoline koji se javlja prilikom pronalaska nekog neuobičajenog nalaza jest onaj koji formira i kasnije interpretacije. Na temelju toga se vrednuju i ostali nalazi, a i sami objekti u kojem je određen tip nalaza nađen. Tako recimo za našu ostavu, interpretacija funkcije objekata u naselju pod izravnim je utjecajem neobičnosti samoga nalaza. Tako jami u kojoj su pronađeni mnogobrojni litički artefakti i ulomci keramike nazivamo radno-stambenim prostorom, a ostale objekte u blizini proglašavamo povezanim s tim prostorom, no objekt u kojem je pronađena posuda izdvajamo kao fizički i simbolički zasebni prostor (Mihaljević 2012, 71–72):

„Temeljem pronađenoga inventara u jami SJ 14, pretpostavka je kako se radi o radioničko-stambenoj jami koja je bila duboko ukopana. Ta je jama središte radioničkoga kompleksa koji su činile vatrište na otvorenom smješteno uz jugoistočne rubove jame SJ 14. Tom radioničkom kompleksu možemo pridodati i jame SJ 15 i SJ 18, dok je jama SJ 17 izdvojena i u njoj je pronađena u finoj keramičkoj posudi ostava kamenih jezgri i predstavlja izdvojeni i posebni prostor.“

Objekt u kojem je nađena posuda je interpretiran ovako:

„U SJ 17 pronađeno je ukupno 52 ulomka keramičkog posuđa, 28 su fina, a 24 gruba ulomka. U jami je pronađen i jedinstven nalaz – ‘ostava’ kamenih jezgri u finoj keramičkoj posudi. To nas zapravo navodi na zaključak kako se radi o ritualno obrednom prostoru uvažena člana zajednice koji je posjedovao sirovine i određena znanja za izradbu litičkoga oruđa i time se isticao među ostalim pripadnicima te zajednice. Taj je obredno – ritualni prostor imao svoju vezu s radioničkim kompleksom i bio vjerojatno središte te kulturne skupine“ (Mihaljević 2012).

Za tu je jamu SJ 14 poznat C14 datum s Instituta R. Bošković (Z-3290, BP 5980+/-90, raspon kalibracije BC 4960–4770 BC (61,2%) i BC 4760–4720 BC (7,0%)) (Mihaljević 2012, 73).

Na živom, formirajućem, aktivnom arheološkom istraživanju interpretacija i tumačenja se stvaraju u toku, određene mnogim faktorima. Posebnost nalaza upravo je ključni kriterij u formiranju ideje o čitavom prostoru zahvaćenom iskopavanjem, pa i čitavom lokalitetu.

Ostava

Posuda u kojoj su pohranjene jezgre je crna bikonična posuda s 4 aplikacije na bikonitetu karakteristična za sopotsku kulturu. Stijena od koje su izrađene jezgre je silicijski sediment, po svoj prilici radiolarit ili radiolarijski rožnjak. Analiza odbojka pronađenog u istoj jami s istim makroskopskim karakteristikama pokazala je da je riječ od radiolaritu (Halamić and Šošić Klindžić 2009, 21). Sirovina od koje su izrađene jezgre česta je i kao sirovina za ostale artefakte na lokalitetu. Za vrijeme trajanja sopotske kulture za sada imamo vrlo malo podataka o izvorima kamenih sirovina. Korišteni su bili radiolariti, no nije potpuno sigurno koja je bila lokacija s koje su se oni pribavljali. Sve su jezgre pripremljene za odbijanje sječiva i to u stanju i volumenu koji omogućuje daljnju eksploataciju. Prema ostacima okorine, ustanovljeno je da 5 jezgara potječe iz stijene, a jedna iz riječnih nanosa (Slika 1). Obluci sličnih karakteristika (boja, boja okorine, struktura) mogu se naći na utoku rijeka Une, Vrbasa i Bosne u Savu. U primarnom obliku takvi se rožnjaci rasprostiru na području ofiolitne zone koja se proteže zapadnom Hrvatskom te kroz cijelu središnju Bosnu u smjeru SZ – JI i za sada nema adekvatnih metoda kojima se može utvrditi preciznija lokacija njihovog prikupljanja i/ili ekstrakcije.



Slika 1. Posuda sa jezgrama
(Foto I. G. Krajčar)

zacija lokacija njihovog prikupljanja i/ili ekstrakcije. Veličina riječnih oblutaka koji se danas mogu pronaći na utoku bosanskih rijeka u Savu odgovara veličini jezgre koja je načinjena na oblutku. Točnu lokaciju eksploatacije kamena korištenog za izradu ostalih jezgri ne možemo znati u ovom trenutku, međutim možemo pretpostaviti manju udaljenost. Jezgra koja je načinjena na komadu rožnjaka koji potječe iz nanosa rijeke gotovo je potpuno pod okorinom (okorina obuhvaća oko

80 % površine). Udarna ploha nije do kraja pripremljena, s jezgre je odlomljen jedan odbojak, te jedno sječivo. Na ostalih je 5 jezgri pripremljena udarna ploha te su vidljivi tragovi odbijanja sječiva duljine 4 – 6 cm.

Najbliži izvori sirovina su udaljeni 15 km i nalaze se uz obalu Save gdje su se mogli prikupiti veći riječni obluci. Za pristup ostalim sirovinama morala se prijeći rijeka Sava ili ići na zapad do prostora Banovine što je mnogo duži put. Možemo pretpostaviti da se po sirovine odlazilo periodički, pri čemu bi se svaki put donijela količina koja je bila dovoljna za svakodnevni život i određenu „zalihi“ u slučaju poremećaja u opskrbi.

Sirovina nije bila prevelika vrijednost i mogla se relativno lako prikupiti pa nije predstavljala posebnost ili isticala posebnu hrabrost i vještine onog tko ju je donio.

Rijetkost nalaza ne treba odmah upućivati na neuobičajenu aktivnost. Zbog toga je ostava sa Slavče po našem mišljenju zapravo spremište, dio kućanstva, dio zajednice je koji živio sa zajednicom i koji prestaje postojati kada prestaju postojati i ostali konteksti. Nalaz jezgri od rožnjaka u posudi svakako se može okarakterizirati kao ostava, u smislu jednog ili više predmeta pohranjenih u određenom kontekstu. O jezgrama pohranjenim u posudi sa Slavče može se govoriti kao o ostavi ako pod tim pojmom smatramo ono što se u suvremenom jeziku i smočnica ili spremište – prostor gdje se pohranjuju zalihe.

Prostor je mogao biti komunalni, zajedničko mjesto na kojem se drže zalihe kako bi sve osobe koje su uključene u proces proizvodnje, ukoliko ih je bilo više, mogu pristupiti, a mogao je pripadati i osobi koja je bila zadužena za proizvodnju sječiva.

Slični nalazi

Na području između Drave i Save, nalazi kamenih ruktvorina spremljenih u posude ili pronađenih kao nakupine razmjerno su rijetki, ali se nalaze u svim prapovijesnim razdobljima kamenih ruktvorina spremljenih u posudu. Na lokalitetu Velimirovac-Arenda 1 pronađeno je glačano kameno oruđe u posudi starčevačke kulture (Jurković 2011). Na lokalitetu Ruščica – Glogovi – Pralje pronađena je nakupina od 12 komada glačanog kamenog oruđa (Bednjanec 2012). Nakupina glačanog kamenog oruđa nađena je i na lokalitetu Belišće-Staro Valpovo (Šimić 2006).

Geografski najbliži nalazi ostava kamena potječu iz Vinkovaca (lasinjska kultura) i Vučedola (kostolačka kultura). U Vinkovcima na tellu Tržnica pronađena je ostava u posudi s 48 obrađenih ineobrađenih izrađevina u posudi lasinjske kulture (Dimitrijević 1979, 43). Među građom se ističu tri predmeta od opsidijana, jedna bifacijalno obrađena strelica te alatke zarubljenih krajeva.

Na lokalitetu Vučedol u slojevima kostolačke kulture pronađena je nakupina jezgri (Balen 2005, 33–34).

Intpretacije kasnobrončanodobnih ostava

U kasnom brončanom dobu ostave postaju puno češće i kompleksnije, a time i njihove interpretacije počinju izlaziti iz samo interpretiranja značenja i funkcije i postaju i alat za druge arheološke metode, poput izrade kronoloških sljedova. Richard Bradley (1998) donosi opsežan pregled ostava i votivnih depozita, a značajan je po činjenici da pažljivo distingvira fenomene skupnih metalnih nalaza. Bradleyevo razlikovanje je instruktivno i za razumijevanje pojava „ostava“ u regionalnom kontekstu. Naime, priča o ostavama, odnosno „metalnim depozitima“, uključuje niz specifičnih manifestacija poput klasičnih ostava – ostava u najširem smislu, zatim „riječnih nalaza“ – ostava u užem smislu, koje se uvrježilo interpretirati kao votivne depozite, te monumentalnih grobnih nalaza kojima se također pridaje votivni karakter.

Bradleyeva analiza ostava s prostora europskog kontinenta i Velike Britanije donekle usložnjava razumijevanje jer se problem ostava stavlja u širi kontekst promjene grobnog rituala, s pažljivim supolaganjem pojava grobnog ukopa, „vodenih nalaza“ i „ostava na suhom“. Za ovaj rad bitne „ostave na suhom“ (ukopane u zemlji), Bradley dovodi u vezu s metalurškom aktivnošću i na neki ih način izdvaja iz kompleksa votivnih ostava ranijih razdoblja. Sadržaj tih „intencionalnih depozita“ izdvaja se iz domene ritualiziranja, a primat u tumačenju zadobiva teorija trgovačko-ljevačkih ostava. Slijedom navedenog potrebno je uočiti i odgovoriti na tri pitanja koja proizlaze iz proučavanja zatečenih ostava kasnoga brončanog doba, a koja se sažimaju u pažljivom pogledu na „sastav“ metalnih nalaza, tj. vrste metalnih proizvoda u ostavama (posebno se to odnosi na prisutnost novih predmeta kao i metalnih rezidua, loma), potom na način na koji se tretiraju konstitutivni elementi ostava (u smislu tretmana predmeta prema utilitarnosti ili, pak, kao sirovina koje se u ostavama mogu pojaviti i kao standardne mjerne ili težinske jedinice) te naposljetku na apostrofiranje faze koju u metalurškom procesu zauzimaju predmeti predstavljeni u ostavama (ovdje se pažnja poklanja stanju sirovine, postojanju legiranih i nelegiranih sirovina, Bradley 1998, 116–117).

Bitan podatak za što točniju interpretaciju deponiranja ostava svakako je i samo mjesto deponiranja. Tu prvenstveno mislimo na razna prirodna obilježja poput rijeka, jezera, stijena, pećina i raznih drugih kraških oblika, prijevoja i sl., te na prostore nastale antropogenim djelovanjem poput naselja, nizinskih i gradina, prostore nekropola, putove i dr.

Primjer promišljanja funkcionalnog aspekta ostava u proširenom tumačenju dolazi i od jedne od najznačajnijih hrvatskih arheoloških autorica koja je problemu ostava posvetila iznimno puno vremena: kada govori o mjestu deponiranja, prostornom aspektu deponiranja, K. Vinski-Gasparini naglašava znakovitu činjenicu da se na gotovo svim lokalitetima iz okolice Slavenskog Broda, na ko-

jima su pronađene ostave, na površini, u neposrednom okružju ostava, uočavaju nalazi keramike starije faze kulture polja sa žarama. To je navodi na zaključak da se ostave često zakopavaju u naseljima (Vinski-Gasparini 1973, 78), čime bi se zapravo približila utilitarnom tumačenju funkcije ostava. Druga primjedba koja je značajna za interpretaciju ostava odražava tadašnje uvjerenje K. Vinski-Gasparini da ostave, koje su u prapovijesti predstavljale značajnu vrijednost, nisu bile napuštene, zaboravljene i zanemarene od strane osoba i zajednica koje su ih deponirale zbog „običnih mirnih seoba i lutanja stanovništva“. Vinski-Gasparini razloge deponiranja traži u naglim promjenama koje sugeriraju nemire i „etnička“ pomicanja te u seobama uzrokovanim potisnim faktorima nemira (Vinski-Gasparini 1973, 78), što ostave čini „dragocjenim i zanimljivim materijalom“ upravo kao mjesta dokumentacije navedenih kulturnih i društvenih pojava. Time se pridružuje mišljenju dijela njemačkih istraživača koji također smatraju da je razlog deponiranja predstojeća kataklizma, odnosno, opasnost (Reinecke, Holste prema Vinski-Gasparini 1983).

Pored pitanja njihove funkcionalnosti i prostornog odnosa prema naseobinskim lokalitetima, središnjim mjestom interpretacije ostava K. Vinski-Gasparini smatra pitanje kronodatacije. Vinski-Gasparini se protivi principu datiranja ostava po tipološki najmlađem primjerku i smatra da to neminovno dovodi do problematičnih zaključaka i datacija. Naime, drži da je kulturna proizvodnja posljedica evolutivnog niza u kojem produkcijski odnosi i „tehnološke“ inovacije, kao i pripadajući inovativni proizvodi, mogu biti zatečeni u širem kronotipološkom kontekstu pa slijedom toga insistira da su ostave često „heterogene“ u svom materijalnom ansamblu. Činjenica da je u ostavama moguće zateći proizvode, tj. predmete koje možemo atribuirati različitim kronološkim fazama koje stoje u susljednom vremenskom odnosu, otežava odluku primjene logike kojom se ostava datira najmlađim pronađenim predmetom. Pojava predmeta „dugog trajanja“, odnosno, rezidua zajedno s predmetima koje određujemo tipološko-kronološki kao kulturne novume ili emergentne pojave, otvara pitanje točne datacije. Zato je prema K. Vinski-Gasparini uz tipološko-kronološko sagledavanje tipova, vrlo bitno i kvantitativno-statističko određenje, jer tek precizno definiran kvantitativni odnos pojedinih tipova predmeta može dati preciznu dataciju vremena pune upotrebljivosti i korištenja predmeta (Vinski-Gasparini 1973, 79–80).

Značajan doprinos kronološkim i tipološkim raspravama o ovoj problematici donose D. Garašanin i M. Garašanin (Garašanin, Tasić 1975) svojom objavom o ostavama Vojvodine i Srbije. Ove su ostave svojim sastavom tipološki jako bliske ostavama u Posavini pa se minucioznim tipološkim usporedbama mogu utvrditi precizniji kronološki i kulturni odnosi na širem području. M. Garašanin kasnije sve spoznaje o ostavama sintetizira svojim sinteznim radom u *Praistoriji jugoslavenskih zemalja IV* (Garašanin 1983).

U svojoj zadnjoj sintezi na temu ostava Vinski-Gasparini (1983) vraća se pitanju funkcije ostava. Ovim se radom na ostave gleda u šire prihvaćenoj klasifikaciji koja predviđa višeobraznu namjenu ostava te klasifikaciju na dvije osnovne grupe ostava: sakralne i profane. Sakralne ostave tako, primjerice, definira kao kultne i s votivnom namjenom. One sadrže do tri vrste predmeta koji ponekad pokazuju tragove gorenja. Profane ostave pripisuje ljevačima bronce ili možda putujućim trgovcima i definira ih kao pohranjenu materijalnu vrijednost, kao blago. Zbog svoje naravi i sličnosti za dva podtipa profanih ostava teško je ustanoviti distinkcije pa je i pripisivanje ostava ljevačima ili, pak, trgovcima, arbitrarno. Značajno je ustvrditi da prema Vinski-Gasparini tip „profanih“ ostava biva obilježen jednoobraznošću predmeta, prije svega lomljenom broncom. Posluživši se antičkim i srednjovjekovnim primjerima, tj. analogijama koje pokazuju da su nemirna vremena ili ratovi često razlog njihovog deponiranja (Vinski-Gasparini 1983, 650), Vinski-Gasparini i ovom prilikom naglašava raniju hipotezu o karakteru ostava kao skrivene vrijednosti zajednice te drži da bi potpuno negiranje opasnosti kao motiva skrivanja ostava predstavljalo krajnje isključiv oblik tumačenja s kojim se ne slaže. U prilog tezi K. Vinski-Gasparini doista se mogu pronaći poneki antički modeli kojima se, iako uz bitne ograde, može prispodobiti vrijednost uputne analogije. Naime, antički primjeri numizmatičkih ostava, poštujući da se u slučaju antičkog novca radi i o konkretnoj percepciji novca kao blaga ili vrijednosti, mogli bi se u proširenoj analogiji uzeti u obzir pri pokušaju razumijevanja izvanjskih i kriznih faktora deponiranja metala u brončanodobnim ostavama. Ilustrativan je primjer koji donosi P. Kos (1998, 328) navodeći povjesničara Apijana čije svjedočenje o rimskim građanskim ratovima i zauzimanju Rodosa ukazuje na postupke skrivanja blaga i dragocjenosti pred nadolazećom opasnošću kojem se odalo civilno stanovništvo unatoč javnoj prijetnji uprave da se dragocjenosti imaju izručiti i prikupiti na jednom mjestu.

Primjer „pomirenja“ dvaju najprisutnijih modela funkcionalnog tumačenja ostava donosi Bouzek (1996, 421) koji smatra da i religiozno i sekularno objašnjenje ostava mogu biti dijelom istiniti, budući da se za brončano doba oba modela mogu promatrati zajedno pa su sve ostave, čak i one skrivene u vrijeme opasnosti da bi se iskopale nakon nje, deponirane pod zaštitom božanstva. Bouzek ovdje nejasno upućuje na ritualne prakse i stavove koje je teško dokumentirati osim izvanrednošću nalaza i nedvojbenim dokazima ritualnih radnji obavljenih na predmetima deponiranim u ostavama s jedne strane i povijesnim ili paleoetnološkim paralelama, s druge. Iz tog razloga tumačenje „božanske zaštite“ čini mi se manje relevantnim kod pokušaja funkcionalnog određenja ostava, nego pitanje instrumentalnijeg i pragmatičnijeg određenja postojećeg korpusa ostava u okviru uvjeta metalurške proizvodnje, životnog ciklusa naseobinskih lokaliteta i odnosa moći kulturnih zajednica na danom prostoru.

Ozbiljnije uvide o karakteru i funkciji kasnobrončanodobnih ostava dao je niz slovenskih autora. Tako, primjerice, B. Teržan (1987, 71–76) u razmatranju ostava – nalaza blaga drži da se radi o intencionalnim ukopima/odlaganjima na izoliranim mjestima, izvan naseobinskog konteksta u dvjema osnovnim manifestacijama – sakralnoj i profanoj. B. Teržan se, unatoč uvažavanju osnovne klasifikacije, odlučuje za njoj „vjerojatniju“ sakralnu dimenziju ostava upravo zato što navodi primjere koje se lako može definirati nedvojbenim sakralnim ostavama, mjestima žrtve i davanja, poput Škocjanske jame, koje nose distinktivna obilježja paljenja votivnih darova, lomljenja i uništavanja. Možda je najznačajnije primijetiti kako B. Teržan prihvaća ideju supstituiranja praksi vezanih uz rituale ukapanja uz praksu formiranja ostava. Uzajamno isključiva, ova dva fenomena pojavljuju se susljedno u kronološki discipliniranim i izoliranim sekvencama. Posebno izdvaja područje istočne Slovenije u kojem je zamjetno da u vrijeme pojava ostava starije faze kulture polja sa žarama istovremene nekropole „potpuno izostaju uz rijetke iznimke (Dobova)“ (Teržan 1987, 71). Tako se može, prema Teržan, zapaziti da se interpretacija kumulacije predmeta u ostavama pojavljuje kao kulturno obilježje starije faze kulture polja sa žarama dok će se ta praksa izgubiti u kasnijim razdobljima s pojavom nekropola u mlađoj fazi kulture polja sa žarama. Koincidirajuće smjenjivanje ostava pojavom nekropola u kasnijoj fazi B. Teržan ostavlja otvorenim i nudi problemsko pitanje o tome „jesu li to tek različiti načini materijalne supstitucije iz obredne sfere povezane s religioznim predstavama o zagrobnom životu“ (Teržan 1987, 73). Njzino tumačenje ostavlja prostor interpretaciji da kultura polja sa žarama nije jednoobrazna, homogena i statična, već da oko 1.000. godine pr. K. doživljava oštru transformaciju religijskih praksi pokazujući neku vrstu unutrašnjeg razvoja (Teržan 1987, 71).

Slovenski se arheolozi P. Čerče i P. Turk (1996, 29), uz prenošenje prevladavajućeg stava uvriježenog u stručnim krugovima južnog dijela srednje Europe o profanom karakteru deponiranja, tj. o sakrivanju vrijednosti zbog opasnosti ili spremanju fragmenata za prerađivanje odnosno taljenje, nadovezuju na iznesene stavove B. Teržan te povezuju brojnost ostava i istovremeni izostanak, tj. izrazitu malobrojnost nekropola Ha A stupnja. Prema njihovom mišljenju, brojne ostave mogle biti bi nadomjestak za određene aktivnosti u pogrebnom ritualu ili omasovljeno votivno darivanje uzrokovano određenom krizom na širem prostoru Europe uočljivo u napuštanju dotadašnjih naselja i prestanku ukopavanja na nekropolama. Manje mješovite ostave, s obzirom na njihovu uniformnost i repetitivnost vrsta nalaza u njima, interpretiraju kao votivne darove ili daće vezane uz pogrebne običaje (Čerče and Turk 1996, 30). Ta antropologizirana tumačenja svoj izvor najvjerojatnije imaju u arheološkoj apropiaciji etnografskih uvida koji su određeni klasičnim tekstovima Marcela Maussa iz prve polovice 20. stoljeća. Temelj Maussove interpretacije darivanja leži u ideji da je darivanje (pa tako i ritualno darivanje) u svojoj biti oblik razmjene, svojevrsan ugovorni odnos između ljudi ili ljudi i viših sila u kojem se uspostavlja ravnoteža ili

harmonija međusobne koegzistencije. Stanovitu nadogradnju antropoloških interpretacija Čerča i Turka može se pratiti i kroz sljedeći novum u interpretaciji ostava koji ponovo pokušava rekreirati prapovijesne socijalne odnose, ovaj put primjenom rodne analize na problem ostava. Naime, Čerče i Turk, pozivajući se na B. Teržan, smatraju da predmeti iz grupe malih ostava predstavljaju muški element ratnika i majstora – obrtnika, kombinaciju koja je vrlo česta u kasnijem razdoblju, u bogatim muškim grobovima starijeg željeznog doba u jugoistočnim Alpama, dok nalazi nakita prema njihovom mišljenju ukazuju na ženski element u ostavama (Čerče and Turk 1996, 30). Čerče i Turk ostave dijele s obzirom na tipove predmeta od kojih su sastavljene: ostave mješovitog sastava i ostave s jednom vrstom predmeta. Uzimaju pritom u obzir i veličinu i brojnost predmeta u ostavama. Tako su dobili četiri kategorije: veće mješovite ostave, manje mješovite ostave, ostave srpova i ostave ingota (Čerče and Turk 1996, 14).

Analizirajući sastav predmeta i pojavnost određene vrste predmeta u svakoj pojedinoj većoj mješovitoj ostavi u Sloveniji i uspoređujući ga s udjelom pojedinih predmeta u svakoj pojedinoj ostavi, P. Čerče i P. Turk (1996, 14) došli su do zanimljivih rezultata. Tako se sjekire javljaju u približno 70 % analiziranih ostava, ali je njihov pojedinačni udio u svakoj ostavi malen. Drugačije je sa srpovima koji se javljaju u preko 60 % ostava i najčešći su predmet u velikim ostavama s prosječno 17,2 % udjela (Čerče and Turk 1996, 14).

Kada jedan od glavnih argumenata za neku „višu“ dimenziju ili višedimenzionalne motive deponiranja (posebno one usvojene iz aplikacije religijskih tumačenja razloga deponiranja) – kao što je povezivanje brojnosti ostava i istovremenog izostanka, odnosno izrazite malobrojnosti nekropola Ha A stupnja, ozbiljnije usporedimo sa situacijom u srednjoj Posavini i gravitirajućim područjima poput Požeške kotline i dolina sjevernobosanskih rijeka, teško se može dalje održati. Naime, na navedenom području, suprotno iznesenim uvidima o obrnutoj proporcionalnosti pojava ostava i nekropola, te tezi o svojevrsnoj uvjetovanosti nepostojanja jednih pojavnošću drugih, suprotstavlja se izrazita brojnost ostava i istovremenih nekropola, kao i naselja koja ne zaostaju brojem. Slijedom navedenog tumačenja funkcija ostava u promatranom kronotopskom segmentu kasnoga brončanog doba, unatoč hipotezama Čerča, Turka, B. Teržan, ne upućuje na održivost religijsko-votivnog tumačenja ostava u vezi s nepojavnošću istovremenih nekropola.

Rasprava

Sakupljanje, pohranjivanje, pa i gomilanje dio su univerzalnog ljudskog iskustva koje je uz čovjeka toliko intenzivno da se u suvremenoj medicini definira kao bolest. Opsesivno gomilanje se veže uz suvremeno doba (Smail 2014).

S obzirom na potrebu za pohranom hrane i sirovina, treba naglasiti da je pohrana jedna od elementarnih čovjekovih aktivnosti i da su spremišta bila potreba cijelo vrijeme od kada postoji tehnologija obrade kamena, neovisno o postojanju ili nepostojanju hijerarhije u društvu.

Samo pitanje odlaganja i deponiranja u arheologiji dovodi se u vezu sa simboličkim aktivnostima za što se posebno zalaže u svojim istraživanjima J. Champan koji je detaljno razradio tumačenje strukturiranog deponiranja u neolitiku Balkana (Chapman 2000). Pretpostavka je da je posuda stajala u iskopanom prostoru, a mnogo je mogućih drugih tumačenja, poput onoga da se jama namjerno zapunila još u vrijeme suvremenika tog spremišta (Chapman 2000, 64), da bi se i jama i njen sadržaj učinili nevidljivima. „Smrt“ objekta preko ukapanja je vrlo karakteristična za razdoblje neolitika i eneolitika (Chapman 2000, 64). Gaydarska et al. smatraju da je oštra podjela između ritualnog i profanog pogreška, te da su često neki predmeti ili strukture „ritualizirani“ (Gaydarska et al. 2012, 30).

Pitanje pohrane jako privlači pažnju suvremenih istraživača koji raznim alatima pokušavaju proniknuti u razloge pohranjivanja i njihove društvene i simboličke uloge. Ako ostava ne bude prepoznata kao dio nekog simboličkog rituala, svakako se dovodi u vezu s kompleksnim društvenim odnosima i/ili trgovinskim aktivnostima. Rane ostave iz povijesnih razdoblja i formativnog razdoblja arheologije postaju dio velikog arheološkog narativa, a njihove prvotne, tradicionalne, pa i popularne interpretacije postaju svjesnim i nesvjesnim uzorom za sva kasnija tumačenja.

Znatno veći broj ostava u bakrenom dobu nego neolitiku često se veže uz promjenu društvene organizacije i opadanje egalitarnosti između pripadnika zajednice. Ta razlika između neolitika i bakrenog doba se često naglašava, iako upravo u istoj argumentaciji koja pretpostavlja kompleksne društvene donose vezane uz pohranu.

U literaturi se smatra da je banalno posjedovanje bilo čega, pa tako i kamenih artefakata, moglo imati snažnu ulogu u formiranju socijalnog identiteta ljudi. Također su mogle i doprinijeti procesu percepcije samih sebe te drugih, ali s njima međusobno povezanih zajednica. Najvažnija komponenta kamenih artefakata u njihovoj socijalnoj ulozi je njihova prenosivost. Mogu se prenašati iz jednog konteksta u drugi i isto tako, što je možda i značajnije, mogu se prenositi između ljudi. U nekim slučajevima, u odnosu prema određenim članovima zajednice, kameni artefakti dobivaju i ceremonijalni kontekst, primjerice u ritualima prilikom pogreba ili kao grobni prilog. U drugim slučajevima, mogu poslužiti kao medij za održavanje poretka stvari u prirodnom i socijalnom svijetu. (Edmonds 1995, 48–49). Dio ostava je svakako mnogo prozaičnijeg konteksta, gdje je zemlja ništa više od privremenog mjesta za sklanjanje ili spremanje (Edmonds 1995, 150).

Sve su to uvjerljiva i moguća objašnjenja, ali inzistiranje na elaboraciji takvih objašnjenja rezultat je pokušaja objašnjenja stvaranja društvenih praksi iz evolucijske perspektive, dakle kroz potragu za „korijenima“ odnosa čovjek-predmet prije svega kroz simboličku komponentu.

Iako su teorije o simboličnoj ulozi pohrane i deponiranja brojne kako za razdoblje neolitika tako i brončanog doba, Fontjin razlaže da je u pozadini interpretacija o ritualnom ponašanju u brončanom doba pretpostavka da je ponašanje ljudi u brončanom dobu strukturirano ekonomskom racionalnošću (Fontjin 2002). Ekonomska racionalnost podrazumijeva da se čovjek i zajednica u svojim odlukama vode isključivo logikom optimalnog omjera uloženog truda i ostvarenog cilja. Smatramo da isto vrijedi iz za razdoblje neolitika.

Fontjin također uključuje da je za stabilnost interpretacija ostava u posljednjih 125 godina odgovorni ne arheološki podaci, već upravo premisa ekonomske racionalnosti (Fontjin 2002, 20)

U slučaju ostava, kao i mnogih drugih arheoloških skupova nalaza, dominantan narativ i konceptualni okvir kroz kojeg promatramo prapovijesno društvo kao primordijalne zajednice čiji svaki postupak okružuje set rituala i misterija, a pritom su u ekonomskim odnosima izrazito racionalni, umnogome je odgovoran za tumačenje ostava i spremišta. Obrasci uočeni u kasnijim razdobljima se prepisuju na obrasce u ranijim razdobljima stvarajući dojam o linearnoj kulturnoj i tehnološkoj evoluciji, od jednostavnijih oblika i obrazaca ka kompleksnijima. Kontekst nalaza može upućivati samo na bazičnu praksu pospremanja stvari. Možemo li biti prihvatiti kao validnu arheološku interpretaciju da je netko jednostavno pospremio svoje jezgre od kojih je odbijao sječiva od kojih je proizvodio oruđe na mjesto koje mu je bilo praktično i dostupno, a da su u posudi jer se većina predmeta sprema u neki recipijent?

Literatura

- Avramova, M. 2008. “‘Special stones’ in prehistoric practices”. In *Geoarchaeology and Archaeomineralogy, Proceedings of the International Conference 23–30 October, Sofia*, edited by R.I. Kostov, B. Gaydarska & M., 211–115. Sofia: Publishing House „St. Ivan Rilski“.
- Ballenger, J.A.M. 1996. “The Southern Plains Craft Lithic Cache”. *Plains Anthropologist* 41 (157): 297–309.
- Balen, J. 2005. „Kostolački horizont na Vučedolu“. *Opuscula archaeologica* 29: 25–40.
- Balen, J. 2008. „Ivanovci Gorjanski – Pajtenica“. *Hrvatski arheološki godišnjak* 4/2007: 34–36.
- Balen, J. and S. Mihelić. 2003. „Par srebrnih sjekira iz Starih Jankovaca“. *Opuscula Archaeologica* 27: 85–96.
- Barkai, R. and A. Gopher. 2011. “Two flint caches from a Lower-Middle Paleolithic flint extraction and workshop complex at Mount Pua, Israel”. In *2nd International*

- Conference of the UISPP Commission on Flint Mining in Pre and Protohistoric Times*, edited by P. Diaz del Rio, 1–10. Oxford: BAR International Series.
- Bednjaneč, L. 2012. Izvještaj o probnom arheološkom istraživanju lokaliteta Rušćice-Glogove-Praulje, Rušćica-Praulje, Rušćica-Crnice II, Gornja Vrba-Savsko polje na području luke Slavonski Brod. Izvještaj s iskopavanja.
- Biró, K. T. 1998. *Lithic implements and the circulation of the raw materials in the Great Hungarian Plain during the Late Neolithic period*. Budapest: Hungarian National Museum.
- Bogosavljević Petrović, V. 2015. *Razvoj industrije okresanog kamena u vinčanskoj kulturi na teritoriji Srbije*. Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Bouzek, J. 1996. "European Bronze Age hoards and their Mediterranean parallels". In *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen, Festschrift für A. Mozsolics*, 421–422. Budapest : Magyar Nemzeti Múzeum.
- Bradley, R. 1998. *The Passage of Arms: Archaeological Analysis of Prehistoric Hoards and Votive Deposits*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bradley, R. 2004. "Enclosures, monuments and the ritualization of domestic life". In *Recintos murados da Pré-história recente*, edited by S. O. Jorge, 355–369. Porto: Universidade de Porto.
- Bradley, R. 2005. *The ritual and domestic life in Prehistoric Europe*. London & New York: Routledge,
- Brunšmid, J. 1902. „Nahodaji bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja“. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 6: 32–67.
- Chapman, J. 2000. "Pit-digging and Structured Deposition in the Neolithic and Copper Age". *Proceedings of Prehistoric Society* 66: 61–87.
- Chapman, J. 2005. *Fragmentation in Archaeology*. London & New York: Routledge.
- Chazan, M. and L. Kolska Horvitz. 2006. "Finding the message in intricacy: The association of lithics and fauna on Lower Paleolithic Multiple Carcass Sites". *Journal of Anthropological Archaeology* 25 (4): 436–447.
- Csikszentmihályi, E. and E. R. Halton. 1981. *The meaning of things. Domestic symbols and the self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čerče, P. and P. Turk. 1996. „Depoji pozne bronaste dobe – najdišćne okolišćine in struktura najdb“. In *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem II*, edited by B. Teržan, 7–30. Ljubljana: Narodni muzej.
- Davidson, I. 2010. „Stone Tools and the Evolution of Hominin and Human Cognition“. In *Stone Tools and the Evolution of Human Cognition*, edited by A. Nowell and I. Davidson, 185–206. Boulder: University of Colorado Press.
- Dimitrijević, S. 1979. „O nekim kontroverzним pitanjima u kronologiji eneolita južnih područja karpatske kotline (u povodu lasnjsko-salkucanskog horizonta u Vinkvcima)“. *Osječki zbornik* 17: 35–78.
- Durman, A. 1984. „Ostava kalupa vućedolskog ljevaća bakra iz Vinkovaca“. In *Rezultati arheoloških istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji, znanstveni skup, Vukovar 6–9.10.1981*. Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 9, 37–52. Zagreb: Hrvatsko arheološko društvo.

- Durman, A. 2000. *Vučedolski Orion i najstariji europski kalendar*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
- Durman, A. 2006. *Simbol boga i kralja: prvi europski vladari*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
- Edmonds, M. 1995. *Stone tools and society: Working stone tools in Neolithic and Bronze Age Britain*. London & New York: Routledge.
- Flannery, K. 1972. "The origins of the village as a settlement type in Mesoamerica and the Near East: a comparative study". In *Man, settlement and urbanism*, edited by P. J. Ucko, R. Tringham, and M. Dimbleby, 23–53. Duckworth, London.
- Fontijn, D. R. 2002. "Sacrificial landscapes. Cultura biographies of persons, objects and 'natural' place sin the Bronze Age of the Southern Netherlands c. 2300–600 BC". *Analecta Praehistorica Leidensia* 33–34.
- Garašanin, M. and N. Tasić (ur.) 1975. *Praistorijske ostave u Srbiji i Vojvodini*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Garašanin, M. 1983. „Ostave perioda polja sa urnama u jugistočnoj Panoniji i severnoj Srbiji“. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja* IV, 685–699. Sarajevo: Svjetlost.
- Glogović, D. 2003. „Ostava Tenja – Orlovnjak i ostali prapovijesni nalazi zlata u sjevernoj Hrvatskoj“. *Opuscula archaeologica* 27: 97–103.
- Geißlinger, H. 1984. „Depotfund, Hortfund“. In *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 5, edited by J. Hoops, 320–338. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gräslund, B. 1981. "The Background to C.J. Thomsen's Three Age System". In *Towards a History of Archaeology*, edited by D. Glynn, 45–50. London: Thames & Hudson.
- Gurova, M. 2016. "Chalcolithic superblades from Bulgaria: a case study of a recently found hoard from Sushina". *Bulgarian e-journal for Archaeology* 6 (2): 165–190.
- Halamić, J. and R. Šošić Klindžić. 2009. "Radiolarites and radiolarian cherts in Northern Croatia – possible sources for the production of artifacts". *Archeometriai Műhely* 6 (3): 19–24.
- Halstead, P. 1995. "From sharing to hoarding: the Neolithic foundations of Aegean Bronze Age societies". In *Politeia. Society and State in the Aegean Bronze Age. Proceedings of the 5th Aegean Conference*. Université de Liège, edited by R. Laffineur and W. D. Niemeier, 11–21. Liège: University of Liege.
- Hillebrand, J. 1928. „A nyirlugosi obsidiannucleus depotleletről“. *Archaeológiai Értesítő* 42: 39–42.
- Hillebrand, J. 1929. „A pusztai várnáczai rézkori temető / Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztai várnácz“. *Archaeologia Hungarica* 4: 1–51.
- Hodder, I. 1990. *The Domestication of Europe*. Oxford and Cambridge: Basil Blackwell.
- Huckell, B. C. and D. Kilby. 2014. *Clovis Caches: Recent discoveries and New research*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Jurković, T. 2011. „Velimirovac – Arenda 1 (AN 4)“. *Hrvatski arheološki godišnjak* 8: 46–49.
- Kaczanowska, M., J. K. Kozłowski, and J. Makkay. 1981. "Flint hoard from Endröd, site 39 Hungary (Körös culture)". *Acta Archaeologica Carpathica* 21: 105–118.
- Kaczanowska, M., J. K. Kozłowski, and S. Šiška. 1993. *Neolithic and Eneolithic chipped stone industries from Šarišské Michal'any, Eastern Slovakia*. Kraków: Institute of Archaeology, Jagellonian University.

- Kaczanowska, M. and J. K. Kozłowski. 1997. "Lithic industries". In *The early Linear pottery culture in Eastern Slovakia*, edited by J. K. Kozłowski, J. K., Prace. 177–254. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Ljamić – Valović, N. 1986. „Starčevački depo u Ribnici kod Kraljeva“. *Naše prošlosti* 1: 147–157.
- Lichardus-Itten, M. 1991. „Hortfunde als Quellen zum Verständnis der frühen Kupferzeit“. In *Die Kupferzeit als historische Epoche: Symposium Saarbrücken und Otzenhausen, 6.11.-13.11.1988*, edited by J. Lichardus and R. Echt, 753–763. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55. Bonn: Habelt.
- Makkay, J. 1985. "Copper Age Gold Discs on the Territory of the later Pannonia Province". *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1985. 5–25.
- Marković, Z. 1994. *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba*. Koprivnica: Muzej grada Koprivnice.
- Miculinić, K. and M. Mihaljević. 2003. „Analiza faune prapovijesnog nalazišta Slavča“. *Opuscula Archaeologica* 27: 71–80.
- Mihaljević, M. 2012. *Sopotska kultura u zapadnoj Slavoniji s posebnim osvrtom na nalazište Slavča – Nova Gradiška*. Doktorska dis. Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
- Pantukhina, I. 2007. "The role of raw material in microblade technology at three late Papaeolithic sites, Russian far east". *Indo-Pacific Prehistory Association Bulletin* 27: 144–153.
- Perles, C. 2003. *The Early Neolithic in Greece*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Potts, R. 1994. "Variables versus models of early Pleistocene hominid land use". *Journal of Human Evolution* 27: 7–24.
- Smail, D. L. 2014. "Neurohistory in Action. Hoarding and the Human Past". *Isis* 105: 110–122.
- Straus, L. G. 1987. "Terminal paleolithic and early mesolithic research at Abri Dufaure, Southwest France". *Munibe* 39: 61–65.
- Srejić, D. 1969. *Lepenski Vir, Nova praistorijska kultura u Jugoslaviji*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Šarić, J. 2005. "Chipped stone projectiles in the territory of Serbia in Prehistory". *Starinar* 55: 9–33.
- Šimić, J. 2006. „Lokalitet: Belišće – Staro Valpovo“. *Hrvatski arheološki godišnjak 3/2006*: 9–11.
- Tripković, B. 2011. "Containers and grains: food storage and symbolism in the Central Balkans (Vinča period)". *Documenta Praehistorica* 38: 159–172.
- Tripković, B. 2015. „Praistorijske ‘porodične zadruge’: neolitska domaćinstva između tradicije i inovacije“. *Etnoantropološki problemi* 10 (2): 383–404.
- Tripković, B., V. Dimitrijević, D. Rajković. 2016. "Marine shell hoard from the Late Neolithic site of Čepin-Ovčara (Slavonia, Croatia)". *Documenta Praehistorica* 43: 343–362.
- Twain, M. 2000. *Pustolovine Toma Sawyera* (prijevod Ive Zalara). Zageb: DiVič.
- Vértés, L. 1965. "The depot of silex blades from Boldogkőváralja". *Acta Archaeologica Hungarica* 17: 129–136.

- Vinski-Gasparini, K. 1973. *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. Zadar: Filozofski fakultet.
- Vinski-Gasparini, K. 1983. „Kultura polja sa žarama sa svojim grupama“. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja IV*, 547–646. Sarajevo: Svjetlost.
- Voytek, B. 2000. “The organization of technology and the study of stone tools: cases from the Mediterranean basin”. *Società Preistoria Protoistoria Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 8*: 269–277.

Rajna Šošić-Klindžić

Department of Archaeology

Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb

Hrvoje Kalafatić

The Institute of Archaeology, Zagreb

Marija Mihaljević

Municipal Museum, Nova Gradiška

*Written in Stone, Cast in Bronze:
Durability of archaeological interpretation
of prehistoric hoards in the valley of Sava*

The process of archaeological inference begins prior to the beginning of interpretation or even the actual discovery of a particular object. Certain objects, materials, or groups of finds raise more intense interest among researchers and general public alike. Object made of precious materials and minerals are particularly attractive, especially if they are recovered from even more attractive contexts such as richly furnished graves or groups of objects found together – hoards. Objects deposited in groups of identical or similar artefacts, particularly if laid into a recipient such as a vessel or a casket, have raised attention for centuries or even longer. Researchers and general audience are equally interested in hoards consisting of precious metals, jewellery, weapons, and principally of coins. In the context of archaeological research and interpretation, hoards consisting of ordinary everyday objects, such as raw and semi-processed materials and tools, also figure prominently. In their form and context, they are similar to hoards containing precious objects, and are therefore intriguing to researchers, since it is expected that some of enduring questions on behaviour of prehistoric people, especially in symbolic domain, will be solved by examining these finds. Ascribing symbolic meaning to hoards has been the constant practice of archaeologists from the times of formation of professional archaeology till today. This text is a review of interpretations of stone and bronze hoards, registered in the region of the valley of Sava, and dated into late Neolithic and Late Bronze

Age. The exceptionality of the finds in the perception of archaeologists dictates the archaeological interpretation, not only of the particular find, but also of the whole context. Hoards and depositions, along with many other archaeological assemblages of finds, are mainly interpreted according to the dominant narrative and conceptual framework of prehistoric society as the one of primordial communities, whose every action is imbued by ritual and mystery, at the same time being exceptionally rational in their economic relations.

Keywords: hoard, deposition, archaeological record, archaeological interpretation, Sopot culture, Late Bronze Age

*Gravé dans la pierre, fondu en bronze :
durabilité de l'interprétation archéologique
des dépôts préhistoriques de la Posavina*

Le mécanisme de conclusion en archéologie commence avant la découverte même d'un objet spécifique ou avant le début de l'interprétation. Certains objets, matériaux ou groupes d'objets provoquent plus d'intérêt du public et des chercheurs que d'autres. Les objets faits de matériaux précieux et de minéraux appartiennent à ce groupe d'objets attirants. Ils sont d'autant plus attirants s'ils se trouvent dans les contextes encore plus attirants, tels que les tombes richement dotées ou les groupes d'objets trouvés ensemble – les dépôts. Les objets enterrés dans le sol comme un groupe de mêmes objets ou d'objets semblables, surtout s'ils se trouvent dans un contenant tels que le récipient ou le coffre, attirent l'attention des gens probablement plusieurs centaines d'années. Les dépôts de métaux précieux, de bijoux, d'armes et surtout d'argent attirent le plus l'attention du public et des professionnels. Les dépôts d'objets simples et quotidiens comme les matières premières, les matières premières traitées ou préparées et les outils occupent aussi une place importante dans le contexte des recherches et de l'interprétation archéologiques. Par leur forme et leur interprétation ils sont proches aux dépôts d'objets précieux et comme tels plus chers et intrigants pour les chercheurs pensant pouvoir déchiffrer grâce à eux quelques questions récurrentes sur le comportement, surtout symbolique, des gens en préhistoire. L'attribution d'une signification symbolique aux groupes d'objets suit l'interprétation archéologique depuis l'apparition de l'archéologie professionnelle jusqu'à nos jours. Par ce travail on apporte un aperçu des interprétations des dépôts de la pierre et du bronze avec une observation particulière des exemples du Néolithique final et du Bronze final de la région de la Posavina. La spécificité des trouvailles pour les archéologues dicte l'interprétation archéologique non seulement de la trouvaille en question, mais aussi du contexte entier et même plus amplement. Dans le cas des dépôts mais aussi d'autres groupes de

trouvailles archéologiques, le récit dominant et le cadre conceptuel à travers lequel on observe la société préhistorique comme des communautés primordiales dont chaque action est entourée d'un ensemble de rituels et de mystères et en même temps économiquement très rationnelles, sont responsables en grande partie pour l'interprétation des dépôts et entrepôts.

Mots-clés : dépôt, mise en dépôt, enregistrement archéologique, interprétation archéologique, culture de Sopot, âge du bronze final

Primljeno / Received: 20. 9. 2020.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 22. 9. 2020.